

21) Bordoy, «Ramón Llull y la crítica al aristotelismo parisino de finales del siglo XIII: en torno a la cuestión de la pluralidad»

L'article té com a objectiu explícit l'anàlisi del tractament que Llull realitza, a partir de l'etapa ternària de la seva obra i en un context marcat per la polèmica «antiaverroista», del que s'hi descriu com un dels problemes fonamentals de la metafísica medieval: el de la pluralitat i les seves relacions amb la diferència, la composició i l'addició. La manera com s'assoleix aquest objectiu es ressent d'un coneixement insuficient per part del seu autor de la història d'aquest problema en la tradició filosòfica antiga i medieval i també, a vegades, d'una mala comprensió dels textos lul·lians. En alguna ocasió aquestes dues mancances es presenten juntes, com quan a la pàgina 38, es confon una referència a la identitat numèrica entre les dignitats divines amb una introducció de «parts numèriques» en Déu.

Josep Maria Ruiz Simon

22) Bordoy, «Els neologismes lul·lians: adaptació del lèxic a la metafísica o construcció d'una nova metafísica a partir de les modificacions lexicogràfiques?»

A partir dels estudis de Francesc B. Moll sobre el lèxic de Ramon Llull, l'autor planteja la qüestió de l'origen i la funció dels neologismes filosòfics que Llull emprà tot al llarg de la seva obra. Descartant explicacions anteriors, com ara el desconeixement del llatí per part de Llull o el fet que els seus neologismes només fossin calcs de l'àrab, postula una «nova resposta a l'origen de les "paraules estranyes", situant-les [...] en funció d'un tema concret, [en] la teoria dels correlatius» (p. 627). Si bé aquesta resposta, que concep els neologismes no com a efectes accidentals sobre l'obra de Llull, sinó com a resultat de la mateixa dinàmica del seu pensament, resulta molt convincent, no em sembla que es pugui afirmar que sigui «nova». Només cal recordar el capítol «El lenguaje filosófico luliano» dels germans Carreras i Artau dins la seva *Historia de la filosofía española*.

El que resulta més innovador, en canvi, és l'estudi acurat que Bordoy dedica a cadascuna de les formes morfològiques dels correlatius, per tal de mostrar com es relacionen i diferencien respecte de la tradició medieval llatina. Així, arriba a dibuixar un quadre molt complex d'adaptacions i innovacions terminològiques, malgrat que algunes distincions semblen un xic forçades, com ara quan s'afirma que el verb *intelligere* com a correlatiu lul·lià és del tot diferent

de l'ús d'aquest verb en la tradició llatina (ja que en Llull significaria 'introduir la intel·ligència sobre l'intel·ligible', mentre que en la tradició llatina es refereix a un 'procés cognitiu', (p. 635).

Tot i aquestes observacions, cal dir que amb la combinació d'aquesta anàlisi lingüística i filosòfica, Bordoy explora una perspectiva important que sens dubte val la pena de prosseguir.

A. Fidora

23) Bordoy, *La filosofía de Ramon Llull*

La questione dei confini della filosofia medievale, sia per quanto riguarda il suo ambito d'indagine sia per la sua relazione con la teologia, ha assunto una rilevanza crescente negli studi del secolo xx. Sono note le posizioni di Étienne Gilson, che considera la storia della filosofia nel Medioevo un'astrazione ricavata dalla «realità più vasta e comprensiva che fu la teologia cattolica», o di Fernand van Steenberghen, che nega la possibilità stessa di una «filosofia cristiana». Il tema del dominio della filosofia è dunque cruciale non solo se applicato ad un singolo autore, ma se inquadrato nel complesso e peculiare intreccio che, a partire dal XII secolo, maturò fra il pensiero classico e il cristianesimo grazie soprattutto alle traduzioni e alla circolazione, mediata da correnti variegiate, del *corpus* aristotelico nell'Occidente cristiano. Al riesame critico del concetto di filosofia ha poi contribuito la crescente attenzione verso la cultura dei laici che, dopo i lavori di Ruedi Imbach (1989), ha aperto una nuova stagione d'indagine, più attenta alla vita culturale dei centri e dei ceti marginali, contro una ricostruzione fondata sulle sole Facoltà delle Arti e sul pensiero ufficiale della Chiesa.

La *filosofia* citata nel titolo del corposo saggio di Bordoy è dunque da intendere come l'insieme delle scienze particolari cui Llull volle dare un nuovo e comune fondamento sullo sfondo delle grandi questioni del suo tempo, riconducibili a grandi linee, ma senza soluzione di continuità, al problema epistemologico ed etico aperto dal confronto con il pensiero aristotelico, alla frattura provocata dallo scisma della Chiesa orientale e all'efficacia della predicazione per la conversione degli infedeli. La parte introduttiva offre una sintetica ricostruzione della biografia del beato e le chiavi di lettura della sua dottrina. I capitoli successivi sono dedicati, nell'ordine, alla metafisica (parte II), alla filosofia naturale (parte III), alla teoria della conoscenza e all'Arte lulliana (parte IV), per finire con l'antropologia e l'etica (parte V). Scopo del volume, frutto di un decennio di lavori dedicati a diversi aspetti del pensiero lulliano, è quello di «penetrar en la filosofía de Ramon Llull y en el significado que ésta adquirió en